

СЕКЦІЯ ФІЛОСОФІЇ

Ф.М. Медвідь,

доктор наук в галузі політології,

к.філос.н., професор

Навчально-науковий інститут права ім. князя Святого Володимира

Міжрегіональної академії управління персоналом

А.І. Твердохліб,

аспірант

Навчально-науковий інститут права ім. князя Святого Володимира

Міжрегіональної академії управління персоналом

ІСТОРІОСОФІЯ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША В КОНТЕКСТІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

У статті висвітлюються підходи до розуміння історіософії як філософсько-ірраціонально-містичних уявлень про історичний процес та теоретичні схеми розвитку такого процесу. Розкрито історіософію Пантелеймона Куліша. Досліджується «хутірська філософія» Пантелеймона Куліша як ідея реформування українського суспільства на основі збереження традиційних соціальних і політичних інституцій та цінностей.

Ключові слова: історіософія, «хутірська філософія» Пантелеймона Куліша, «народний дух», «голос крові».

Panteleimon Kulish's Historiosophy in the Context of Intellectual History of Ukraine

The article covers approaches to the understanding of historiosophy as philosophical-irrational-mystical ideas about the historical process and the theoretical schemes for the development of such a process. The historiosophy of Panteleimon Kulish is revealed. Panteleimon Kulish's "farm philosophy" is explored as an idea of reforming Ukrainian society on the basis of preserving traditional social and political institutions and values.

Key words: historiosophy, "farm philosophy" Panteleimon Kulish, "folk spirit", "voice of blood".

Історіософія (від історія та ...софія) – релігійно-філософські чи філософсько-ірраціонально-містичні уявлення про історичний процес та відповідні теоретичні схеми розвитку такого процесу і способи теоретизування. Будь-яка історіософська концепція виходить із того, що існує історичний процес як такий, але першопричини історичного руху

принципово не можуть бути до кінця раціонально осмислені та логічно концептуалізовані. Цим фундаментальним обмеженням можливостей наукового поступу в пізнанні історичного процесу історіософський підхід кардинально відрізняється від філософії історії на зразок просвітницької традиції, гегельянства, марксизму або еволюціонізму. Історіософія передбачає «ірраціональний залишок» історичного буття, який унаслідок своєї ірраціональності не може бути осягнений розумом, а лише відчутий чи сприйнятий або через віру, зокрема завдяки причетності до певної релігійної традиції, основи якої здебільшого творчо інтерпретуються, або через інтуїцію. Проте чіткої межі між історіософією та філософією історії не існує, тому досить часто її визначають як один із напрямів – ірраціоналістичний – філософії історії, але навіть у цьому випадку їх не ототожнюють [8, с. 591].

Одним із найдавніших зафіксованих у писемних джерелах історіософських уявлень є уявлення про божественну визначеність людської історії, що міститься в Старому Заповіті, частково вже в Книзі Буття, але головне – у книгах пророків: Ісаї, Єремії та Єзекіїля. Першу завершену, монументальну історіософську концепцію створив блаженний Августин у праці «*De civitate Dei*» («Про Град Божий») (413-426 рр.) [4, с. 60-65]. У ній опис плину конкретної історії людства (держав, народів, видатних осіб) поєднаний з розкриттям глибини, божественних шарів історичного буття, до яких причетні праведні обранці. Августинівська історіософія виявилася настільки відповідною культурі західно-християнського Середньовіччя, що впродовж кількох наступних століть визначала суть розуміння тогочасними людьми власної історії. Її відлуння було відчутним навіть у XVII ст. (Ж.-Б. Боссюе), коли в Європі вже почали формуватися підвалини раціоналістичної філософії історії (Ф. Бекон, Р. Декарт, Т. Гоббс), що стала панівною до кінця XIX ст. (Ш.-Л. Монтеск'є, Вольтер, А.-Р. Тюрго, М.-Ж. Кондорсе, К.-А. Сен-Симон, О. Конт, Г.-В. Гегель, К. Маркс, Г. Спенсер).

Історіософський підхід до осмислення руху людства був притаманним і східно-християнській традиції. Найяскравіше він втілювався у «Слові про Закон і Благодать» Іларіона Київського (XI ст.) [7, с. 169-187]. У період безперечного домінування в культурі Західної Європи раціоналістичної філософії історії (XVIII-XIX ст.) історіософські за своїм духом концепції розвивали Дж. Віко, Й.-Г. Гердер та німецькі романтики (насамперед Ф. Шлегель), згодом – Ф.-В. Шеллінг.

Історіософських поглядів дотримувалися члени Кирило-Методіївського братства, зокрема один із його фундаторів Пантелеймон

Олександрович Куліш (1819-1897), що був однією з яскравих постатей доби першого національного відродження України. У 1843-1845 рр. Пантелеймон Куліш жив у Києві, викладав у дворянській школі на Подолі, паралельно займався літературною діяльністю і підтримував дружні стосунки з Т. Шевченком, М. Гулаком, О. Маркевичем, В. Білозерським. Від кінця 1845 р. Пантелеймон Куліш став одним з фундаторів Кирило-Мефодіївського братства – таємного гуртка, що мав на меті скасування самодержавства і кріпацтва, національне визволення слов'янських народів і об'єднання їх у демократичну федеративну державу.

Як оригінальний український мислитель Пантелеймон Куліш був відомим громадським діячем, істориком, літератором, організатором низки українських видань (зб. «Записки о Южной Руси», альманах «Хата», разом з В. Білозерським та М. Костомаровим організував і редагував перший загальноукраїнський журнал «Основа»), етнографом, публіцистом, автором поетичних збірок, оповідань, першого українського роману «Чорна рада», який І. Франко назвав «найліпшою історичною повістю в нашій літературі», та абетки, що отримала назву кулішівка, і правопису української мови, перекладачем українською мовою творів Шекспіра – ось далеко не повний перелік сфер діяльності цієї непересічної особистості. У 1867-1870 рр. він разом з А. Вахнянином керував львівським народовським журналом «Правда» [2, с. 160]. За словами І. Франка, у плеяді вітчизняних літературних корифеїв П. Куліш був «першорядною звіздою».

Після ліквідації Кирило-Мефодіївського братства Пантелеймон Куліш як активний його сподвижник і один із головних розробників ідеології товариства переосмислив вихідні ідеї історіософської концепції «Книги буття українського народу» і по-новому підійшов до розуміння історичної долі України. Для романтиків Україна починалася з Козаччини. П. Куліш побачив у козацтві одну з причин занепаду України. Правда з цією тезою не погоджувалися ні його сучасники, ні нащадки: «Куліш, – писав С. Єфремов, – не розгадана загадка не тільки для сучасників, а й для нащадків» [3, с. 55]. Річ в тім, що «... в Куліша, на думку С. Томашівського, була розвинута одна дорогоцінна прикмета, яка дуже рідко стрічається між Українцями, себто сміливість висловити свою думку, постояти за неї, хоч би вона й як не подобалась загалові...» [10, с. 6].

У своїй історіософії П. Куліш відкидав романтичну ідею месіанства, згідно з якою, Бог поклав на український народ особливу історичну місію. Саме П. Куліш, на наш погляд, першим із українських інтелектуалів здійснив поворот від романтизму до раціоналізму в осмисленні проблем соціального поступу України. Він корегував світоглядні основи

історіософії з урахуванням ідей популярної в другій половині XIX ст. раціоналістичної філософії позитивізму, проте зі збереженням таких концептів неоплатонічної філософії: а) основою всього сутнього є Вища сила; б) спосіб життя народу та його історична доля визначені Провидінням; в) в основі життя нації лежить ієрархія християнських цінностей.

Свої філософські погляди, що виражають насамперед питання культурно-історичного буття народу й буття людини, П. Куліш назвав «хутірською філософією», ідеї якої виклав у творі «Хутірська філософія та віддалена від світу поезія» та в «Листах з хутора». Поняття «хутір» має у нього подвійне значення. «Хутір» – водночас реальність і метафора. Щоб зрозуміти ту роль, яку відводить П. Куліш хутору в осмисленні громадянського життя, слід насамперед погодитися з тим, що традиційно хутори в Україні, так само як і міста (більшість з яких ще в XIV ст. жили за Магдебурзьким правом), були елементами соціальної, культурної та адміністративної інфраструктури. Однак від середини XVIII ст. «міста стають осіддям іноземного війська й накинutoї адміністрації абсолютистської імперії, осереддям церков, де священників перетворено на звичайних державних чиновників» [1, с. 72]. Цю думку підтверджує ще на початку 1990-х рр. Орест Субтельний, що у XX ст. місто за способом життя, мовою, етнічним складом стає антиукраїнським. На зламі XIX-XX ст. «українці становили менше третини всього міського населення; решта припадала на росіян та євреїв..., котрі мовою посилювали російський характер міст України» [9, с. 243]. Тому, хутірська філософія має на меті показати, якою мірою спосіб освіченості розуму і серця на основі світу природи та народного життя «достатній для того, аби зробити людину мудрою і доброчесною». П. Куліш у своїй «хутірській філософії» висунув ідеї реформування українського суспільства на основі збереження традиційних (тобто історично посталих в українській спільноті) соціальних і політичних інституцій та цінностей. Тому слід пильніше подивитися на збіг історіософської позиції П. Куліша з європейською консервативною духовною традицією. Вона ґрунтується на християнській філософії людини, згідно з якою людина за своєю природою може чинити зло, а тому суспільство мусить мати інституції, що виконують функції стримування та виховання. Основою цієї духовної традиції є органіцистична соціальна філософія, що, як і П. Куліш, розглядає суспільство за аналогією з живим організмом, та філософія історії, яка вбачає в історичному становленні суспільства безперервний процес передання наступним поколінням

традиційно усталених елементів культури, набутих знань і досвіду. Цій традиції чужі утилітаризм і споживацька ідеологія.

В української еліти (колишньої шляхти) до кінця XVIII – поч. XIX ст. консерватизм (традиціоналізм) виявлявся в боротьбі за збереження національних і станових прав і вольностей, а в певної її частини – ще й як прагнення надати гетьманській владі монархічно-спадкового характеру з покликанням на традиції Київської Русі. Ця тенденція мала виразний вияв за гетьманування Б. Хмельницького, І. Самойловича, І. Мазепи, К. Розумовського. Зауважимо, що в першій половині XIX ст. в Україні заявив про себе романтичний усвідомлений традиціоналізм. Його гаслом у сфері національно-культурного життя можна вважати заклик до краян представника «Руської трійці» Я. Головацького: «Для того нам еще доконче держатися народної приповідки, котра учить: Нового не запроважай, / Старого держись!». П. Куліш обстоював в історіософській концепції ті основні принципи влаштування українського суспільства, які традиційно притаманні європейсько-американській консервативній думці. В Україні крім П. Куліша близькими до ідей європейського консерватизму були також громадські діячі з української родової шляхти другої половини XIX ст., наприклад, Григорій Галаган – відомий меценатською діяльністю в царині української освіти, граф Григорій Милорадович – автор праць з української генеалогії та геральдики, Василь Тарновський, який лишив по собі надзвичайно цінну колекцію старожитностей.

П. Куліш вихідною засадою історіософської концепції взяв неоплатонічний принцип – основа світу ірраціональна, проте виявляє себе в природі, народі, в людині як раціонально, так і ірраціонально. Вища сила формує субстанцію народного життя, якою є, згідно з Кулішем, «народний дух». Він не зводиться ні до способу мислення, ні до пізнання, а передусім є в народі, сказати б, первісною матрицею сприйняття світу – це «голос крові». Над цим ніхто не владний і ніщо не владне: «Голос крові, між тим, не змовкає і відлунює тужливою ноткою в гармонії всього Творення, – вчувається чутливому серцю в гімні літнього ранку і не губиться навіть у дикому концерті осінньої ночі». Його сила незборима, адже «регулятором усіх людських діянь був цей голос, що апелює на всякий суд... до тієї безперервної правди, яку одні мудреці бачать прикріпленою літерами до паперу, а інші шукають в дитячому серці» [5, с. 86].

Народний дух, зосереджуючись у певний історичний час, водночас формує необхідні зразки для творення в спільності соціально-політичного ладу, економічного й морального життя. Згідно з П. Кулішем, у своєму становленні та подальшому історичному розвитку нація проходить ті самі

стадії, що й людина. Так, за П. Кулішем, справжня хутірська людина – це насамперед господар, власник своєї землі й знавець хліборобської справи, «настільки ж енергійний, наскільки м'який серцем», «знає життєву силу природи й благоговіє перед її проявами, мов у храмі живого Бога» [6, с.121].

Таким чином, історіософія П. Куліша поєднує у підході до суспільства раціоналістичну та ірраціоналістичну філософські традиції. Виникнення народу здійснюється з волі Провидіння – у певний історичний час на конкретній території формується дух конкретного народу, його культура (в Україні – це Княжа доба). Суспільство П. Куліш розглядав із позиції позитивістського органістичного підходу: у своєму історичному поступі воно проходить ті самі стадії, що й окрема людина (народження – дитинство – зрілість – старість).

Використані джерела та література:

1. Грабовський С.І. ХХ століття та українська людина. Виклики і відповіді: монографія. Київ: Стило, 2000.
2. Горський В.С. Історія української філософії. Курс лекцій. Київ: Наукова думка, 1996. 286 с.
3. Єфремов С. Історія українського письменства: у 2 т.: Підручник. Київ: Логос, 1999. Т.2.
4. История политических и правовых учений: Хрестоматия для юридических вузов и факультетов. Сост. и общ. ред. Г.Г. Демиденко. Харьков: Факт, 1999. 1080 с.
5. Куліш П. Хутірська філософія та віддалена від світу поезія. Хроніка-2000. Наш край. 1-2 (3-4). 1993. Київ: Довіра. 1993. № 3-4.
6. Куліш П. Хутірська філософія та віддалена від світу поезія. Хроніка-2000. Наш край. 3-4 (5-6). 1993. Київ: Довіра. 1993. № 3-4.
7. Медвідь Ф.М., Чорна М.Ф. «Слово про Закон і Благодать» Митрополита Іларіона як визначна пам'ятка християнської думки. Українська держава і Церква: філософські, теологічні та практичні аспекти співпраці в інтересах людини: матеріали науково-практичної конференції, м. Київ, МАУП, 19 травня 2016 р. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2016. С. 169-187.
8. Павленко Ю.В. Історіософія, історіософські концепції. Енциклопедія історії України: Т.3: Е-Й. Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України, Інститут історії України. Київ: Вид-во «Наукова думка», 2005. 672 с.
9. Субтельний О. Україна: історія. Пер. з англ. Ю.І. Шевчука; Вст. ст. С.В. Кульчицького. Київ: Либідь, 1991. 512 с.
10. Шокало О. Провісник правди, або добра вість од Пантелеймона. Куліш П. Мое життя: Ред. журн. «Український світ», 2005.